

ВІДОМИЙ ПОЛТАВЧАНИН МИХАЙЛО ЛИТВИНЕНКО: СТОРІНКИ БІОГРАФІЇ РЕГЕНТА МИТРОПОЛИЧОГО ХОРУ

Стаття знайомить із полтавським періодом життя та творчості М. С. Литвиненка. На основі опублікованих джерел і матеріалів особистого характеру зроблено акцент на його роботі із самодіяльними колективами. Керуючись спогадами митця і молодшого сучасника Олександра Муки, охарактеризовано здобутки хорів Миргорода, Полтави і Кременчука, де він працював у різний час, і підкреслено важливість даного етапу в подальшій регентській діяльності.

Ключові слова: *Литвиненко М. С., регент, хормейстер, самодіяльність, митрополичий хор.*

Сучасний стан православного співу в Україні завдячує праці багатьох майстрів, життя яких пов'язане з Полтавщиною. Серед них назвемо Михайла Семеновича Литвиненка (нар. 1927 р.) – видатного регента і церковного композитора, ім'я якого стало відомим завдяки Київському митрополичому хору.

Досліджуючи творчість митця, виявилось, що саме полтавський період є важливим і водночас маловивченим етапом його біографії. Поява такої прогалини зумовлена, з одного боку, нестачею матеріалів, а з іншого – солідним віком Михайла Семеновича, що не дозволяє відтворити в точності деякі деталі. Врешті-решт, сам маестро неохоче згадує про свою роботу у світській галузі, оскільки переживав складні обставини у житті і був змушений працювати, так би мовити, волею долі. Тому серед опублікованих джерел, які це висвітлюють, назвемо книгу В. Глушка [1] і декілька статей в енциклопедичних [6], історико-краєзнавчих [4] і періодичних виданнях (зокрема, матеріали інтерв'ю для журналу «Регентское дело») [8]. Не зайвими будуть фото хорових колективів з особистого архіву диригента, а також інформація усного характеру, почерпнута зі спогадів М. Литвиненка і його молодшого колеги О. Муки². Користуючись наявними матеріалами, окреслимо діяльність митця в

² Мука Олександр Ібрагімович (нар. 1941 р.) – з 1975 по 2006 р. працював методистом з художньої самодіяльності і начальником Миргородського районного відділення культури.

контексті культурного життя краю і спробуємо запропонувати новий погляд на його творчий шлях.

Попередньо зауважимо, що з Полтавщиною майбутнього регента еднають сімейне коріння і перші професійні кроки. Рідне село Кибинці Миргородського району дало йому «ази» духовності, віруючих батьків і домову церкву на честь Архистратига Михаїла, де він співав з 14 років. Цей храм справедливо можна назвати «фамільним» для Литвиненків: його дідусь Василь читав «Апостола» на святочних відправах, півчими були мама, двоюрідні брати і сестри, а регентував брат дідуся Пилип, який пізніше прийняв священний сан. Звичайний сільський клірос став для юнака школою професіоналізму, і, зокрема, співу по нотах – явище, досить рідкісне для такого роду хорів. Уже на той час він оволодів церковнослов'янською мовою, опанував розспіви «на глас», і навіть *«...вивчив ноти так, що читав вільно «Сольфеджіо» Климова»* [1, с. 48].

Православний світогляд, сформований з молодих років, допоміг Михайлу Литвиненку пережити дві трагедії ХХ століття – війну і голодомор. А також не зректися віри – хоча, здавалось би, цьому сприяло абсолютно все. Він і до нині пам'ятає лихоліття 1933-го, коли розібрали на цеглу старовинну Михайлівську церкву³, «розкулачили» діда Дементія, який працював кравцем, і залишили родину без засобів до існування. У знак протесту юнак приймає ризиковане рішення – не вступає ні в піонери, ні в комсомол. Навесні 1941 року прийшла звістка з фронту про загибель батька, і від цього часу М. Литвиненко працював на млині помічником механіка (так як школи ще були закриті). Але, як згадував Михайло Семенович, *«і в тилу мене війна зачепила»* – внаслідок вибуху гранати, що стався неподалік млина, він втратив око і два пальці на руці.

Серйозне каліцтво не завадило юнакові мати зразкові показники в навчанні: в 1947 році він блискуче закінчує Кибинську школу, і вирішує обрати фах інженера-теплоенергетика. З цією метою він спробував подати документи до Київського політехнічного інституту, але «за партійний пробіл в біографії» отримав довідку замість атестату і золотої медалі. *«В прийомній комісії сказали: це не документ, – розказує він про цей випадок. – Тому їду додому і вимагаю видати атестат. І тут спеціально для бесіди зі мною прибули двоє представників із «органів», які поставили умову: якщо вступиш до комсомолу, то і отримаєш атестат з відзнакою. Більше того, пропонували направити мене з правом вступу без іспитів на факультет міжнародних відносин Свердловського університету <...> Проте, я заявив: мені двадцять років, я людина*

³ Мурований храм в с.Кибинці був побудований в 1781 році на кошти Дмитра Прокоповича Трощинського (1754-1829) – статс-секретаря Катерини ІІ, відомого мецената української культури [10].

робоча, не пропаду. Атестат мені все-таки видали, але «вліпили» в нього дві трійки» [там само, с. 51].

Як видно з вищесказаного, необхідною складовою радянської освіти була «політична штамповка», а її свідоме уникнення автоматично характеризувало таких людей як «другосортних» і «неблагонадійних». Керуючись спогадами митця, ми вбачаємо реальну боротьбу з інакомисленням, яка включала психологічні методи впливу, наклепи, провокації. Проте, завдяки своїм здібностям М. Литвиненко вступив до Київської політехніки, але конфлікти на ідеологічному ґрунті змусили його вже через рік забрати документи⁴. І тому він обирає новий шлях, до якого усвідомлено прагнув – в 1948 році вступив до Київської духовної семінарії.

У розрізі статті доцільно зазначити і щодо документальних джерел, які становлять інтерес у плані дослідження молодих років митця. Автором була переглянута особова справа М. Литвиненка (ЛІ-10) з архіву Одеської духовної семінарії, де він завершував курс навчання в 1956 році⁵. В переліку паперів є два примірники копій свідоцтва про народження українською і російською мовами; довідка про закінчення Кибинської середньої школи (рукопис); письмова рекомендація для вступу в КДС, видана Палладієм (Камінським), єпископом Полтавським і Кременчуцьким (машинопис). Названі документи є цінним допоміжним матеріалом, оскільки розширюють уявлення про оточення, рівень освіченості й особистої культури регента, що стане штрихом до його творчого портрету.

Повертаючись до періоду навчання М. Литвиненка у Київській духовній семінарії (1948-1952 р.) – варто згадати про випадок, який став на загрози життя і спрямував його у зовсім іншому напрямку. Здавалося, ніщо не віщувало біди, але навесні 1952 року юнака звинуватили в націоналізмі, антирадянській пропаганді і агітації. Приводом до підозри стали безпартійність, навчання в духовному закладі, спілкування зі священством та іншими «небажаними елементами». За рішенням суду, його відправили в окремий табірний пункт на річці Унжа (географічно розташований на перетині Костромської, Кіровської та Горьківської областей). Якщо говорити про термін покарання, то в цьому сенсі М. Литвиненку пощастило: адже він відбув лише три з половиною роки замість розстрілу або 25 років позбавлення волі. Зокрема, цьому сприяли

⁴ Зрозуміло, що про це не говорилося відкрито. В автобіографії М. Литвиненка від 28 листопада 1955 року знаходимо, що він «...залишив заняття в інституті за станом здоров'я».

⁵ Матеріали передоставлені викладачем ОДС архімандритом Тихоном (Василіу). – Одеса, грудень 2015 рік.

як політичні чинники (прихід до влади М. Хрущова і амністія певної категорії політв'язнених), так і суто людські якості. Михайло Семенович згадував, що був призначений начальником цеху зі складання гирьових годинників, керував самодіяльним хором Унж-ЛАГУ, і завдяки своїй працелюбності залишився в живих⁶.

Через «табірне минуле» і «політичну неблагонадійність» М. Литвиненку довелося, в прямому розумінні, «мандрувати» Україною впродовж 20 років – Ізмаїл, Шепетівка, Сміла, Хмельницький... [6, с. 137]. Перебуваючи на новому місці не більше року, митець знаходив нових знайомих, керував самодіяльністю і збирав власну нотну бібліотеку. Суміщати державну роботу і спів у храмі він не міг, і тому на свята відвідував віддалені сільські церкви, в яких дивом ще «правилося». Звісно, з долею ризику, адже «таємне богомілля» у будь-який момент могло стати явним і подати привід для неприємностей.

В 1961 році Михайло Семенович переїздить до Миргорода і очолює самодіяльну капелу районного Будинку культури (1961-1967 р.), а з 1968 по 1969 – народний хор санаторію імені М. Гоголя. Щодо першого колективу цікаво зауважити, адже він нараховував у своєму складі до 100 співаків і жартома називався «чорною сотнею» через колір костюмів. Під орудою митця капела стала серйозною концертною одиницею, про що свідчать присвоєння звання народної в 1965 році і нагородження срібною медаллю (1966 р.) [4, с. 138; 5, с. 5]. Окрім творів із супроводом фортепіано, диригент включав до репертуару обробки народних пісень, багато з яких написав сам. Мали успіх у слухачів його композиції для чоловічого квартету – «Ох і соловейко», «Люлька моя череп'яна», «Орав мужик край дороги» і «Бородіно» на слова М. Лермонтова. Також додамо, що Миргородська капела цих років брала участь у постановках вистави М. Старицького «Циганка Аза» і лишила по собі студійний запис, який зберігається у фонді Національного радіо України [1, с. 79-80].

З 1969 по 1971 рік М. Литвиненко мешкав у Полтаві, де керував жіночим вокально-хореографічним ансамблем «Веселка» Полтавської філармонії [8, с. 92]. До цього часу він отримав посвідчення номенклатурного співробітника Міністерства культури, що було значним досягненням для особи, яка зазнала репресій. Незважаючи на короткий період роботи на цій посаді, колектив під орудою митця виступав у Львові і поза межами України. Зокрема, варто згадати його співпрацю з диригентом Михайлом Антківим і композитором Анатолієм Кос-Анатольським, про що свідчить лист від 18 лютого 1969 року, віднайдений в Центральному архіві-музеї літератури і мистецтв України [3]. Даний документ є свідченням плідної діяльності Михайла Семеновича

⁶ Бесіда з М. Литвиненком. – Київ, 2016 р.

у якості світського хормейстера, характеризує виконавський рівень колективу і його репертуарні уподобання.

Доцільно згадати, що в семінарські роки майбутній регент познайомився з Григорієм Давидовським і Володимиром Заміховським – майстрами церковного співу, які працювали в Полтаві. Під час зимових канікул у 1951 році М. Литвиненко співав у кладовищенській церкві на честь Всіх Святих, де і зустрівся з подружжям Давидовських. За його свідченням, невеликий хор цього храму (біля 20 чоловік), успішно конкурував із капелою Спасо-Преображенського кафедрального собору⁷, якою керував В. Заміховський – учень знаменитого Костянтина Пігрова. Григорій Митрофанович, будучи в літньому віці, ознайомлював семінариста із методикою хорової роботи, своєю богослужбовою спадщиною, і, що важливо, оцінив композиторські пошуки регента-початківця. Таким необхідним для керівника якостям, як уміння переконати, відстояти власну позицію і підібрати «виграшний» репертуар, – Михайло Семенович завдячує саме йому. На згадку Г. Давидовський подарував примірник твору «Кобза» із власним автографом, який зберігається в сімейному архіві митця.

В 1971 році М. Литвиненко переїхав до Кременчука. Незадовго до цього він закінчив заочне відділення Харківського інституту культури (клас диригування – Євмен Мариківський), і стажувався в капелі «Думка» під керівництвом Павла Муравського і Михайла Кречка. Паралельно з навчанням продовжував виконавську діяльність: керував самодіяльним хором Крюківського вагонобудівного заводу, з яким їздив на гастролі до Болгарії (м. Шипка, 1972 рік), а дещо пізніше – Ансамблем пісні і танцю гарнізонного Будинку офіцерів [1, с. 80]. Михайло Семенович зберіг яскраві враження щодо цього колективу, який нараховував у своєму складі 52 хориста, оркестр народних інструментів, і мав репутацію найкращого серед військових ансамблів. Проте, Кременчук став останньою сходинкою у світській кар'єрі митця, оскільки в 1975 році його призначають регентом Київського митрополичого хору.

Таким чином, в період перебування на Полтавщині Михайло Литвиненко акумулював досягнення вітчизняної хорової культури – і церковної, і світської. Укріплений православною вірою й особистим бажанням до самовдосконалення, його талант став фундаментом для 33-літньої роботи з митрополичим хором⁸. Без перебільшення, митець відкриває нові обрії для цього колективу, відомого

⁷ Обидва храми були зруйновані в 60-х роках.

⁸ З 1975 по 1992 рік М. Литвиненко регентував у Володимирському кафедральному соборі, а після розподілу церков – у Києво-Печерській Лаврі (до 2008).

лише у вузькому середовищі. Окрім участі в богослужіннях, хор давав благодійні концерти, записав три аудіо-альбоми, озвучував кінофільми, їздив на гастролі до Фінляндії і Німеччини. І це далеко не повний перелік його досягнень. За свідченням співаків, репертуар був настільки різноманітний, що «Херувимські» і «Милість миру» дуже рідко повторювалися – максимум двічі на рік, а деякі твори, приурочені до престольних і великих свят, – лише єдиний раз. До речі, зв'язки з Полтавщиною й надалі не перериваються для регента і його колективу: 12 серпня 1990 року в Лубнах відбулося освячення місця для пам'ятника жертв Голодомору, де були присутні і київські співаки [2, с. 4; 7, с. 39]. Ця визначна подія отримала відгук у пресі, але журналісти, відповідно до ідеології, ще «побоювалися» зробити акцент на церковному хорі.

Взагалі, говорячи про хорову самодіяльність 60-70х років, в якій працював М. Литвиненко, варто підкреслити її значення в культурі України. Вона постає важливою комунікативною складовою: концерти, олімпіади і Декади українського хорового мистецтва в Москві збирали навколо себе численних шанувальників музики. Але, попри ідеологічну заангажованість і цензурний контроль, цій групі хорів була властива певна свобода самовираження (на відміну від професійних колективів). Окрасою аматорського хору, звичайно, є пісні різних народів: інколи його «пісенний звід» налічував до 300 творів. Безумовно, даний вид діяльності дав митцеві багато, і його не можна недооцінити з огляду на специфіку диригентських навичок, що в майбутньому знадобилися і в регентській справі. Це підбір репертуару, робота зі співаками різного рівня підготовки, мобільність в опануванні нового твору, розвиток управлінських і сугестивних якостей тощо. В результаті, отриманий досвід допоміг М. Литвиненку зібрати урожай і на цій ниві – за умов реальної дійсності, адже тоді про виконання духовної музики не могло бути й мови.

Підсумовуючи вищесказане, в наш час викликають занепокоєння самодіяльні хори підприємств, установ і організацій, сам факт існування яких набуває особливого значення. Щоправда, в умовах кризи фінансову підтримку таких осередків суттєво мінімалізовано, а деякі з них – взагалі ліквідовано. Адже, з одного боку, це одне з місць творчої взаємодії і практичної реалізації для представників музичних спеціальностей (диригент, концертмейстер, композитор-аранжувальник, артист-інструменталіст, звукорежисер). А з іншого – є підстава констатувати, що на сьогодні в Україні поступово «вироджуються» кадри, обізнані з реальною мистецькою справою. Натомість, базові знання можна отримати в закладах музичної освіти, а також через засоби масової інформації, що є найбільш поширеним явищем. І, як наслідок – немає можливості

отримувати практику, кожен хормейстер керується лише власним досвідом, смаком і можливостями колективу, з яким працює. Але наведені положення, як і багато інших, потребують надзвичайно глибокого осмислення, і тому в нашому випадку обмежимося лише постановкою проблеми.

Відтак, не зайве перебільшити значущість творчої діяльності Михайла Литвиненка з огляду на її культуротворчий потенціал. Досвід, отриманий Майстром у сфері, суттєво відмінний від регентської, допоміг йому стати носієм професіоналізму і взірцем для наступних поколінь. Досягнення хорів різного виконавського профілю, з якими митець працював у полтавський період свого життя, є вагомим внеском до культурного надбання нашої держави, і тому заслуговують на дослідницьку увагу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Глушко В. Пою Богу моему... / В. Глушко; [ред. прот. Владимира (Савельева), мон. Евтропии (Бобровникова)]. – К. : Издательский отдел УПЦ, 2011. – 156 с. : илл.
2. Курган Скорботи – курган Пам'яті / [матеріали підгот. І. Бурдим, Б. Ванця]. – Червона Лубенщина. – 1990. – №122 (11994) – 17 серпня. – с. 4.
3. Лист Кос-Анатольському А. Й. від художнього керівника ансамблю «Веселка» Полтавської філармонії Литвиненка М. с. із проханням написати музичний твір лірико-патріотичного характеру від 18 лютого 1969 року. – ЦДАМЛМ України м. Київ. – Ф. 124. – Оп. 1. – Спр. №1165. – Арк. 1.
4. Миргородщина: невмируща гоголівська спадщина: Історико-краєзнав. вид. / [упоряд. В. Міщенко, К. Одай, Н. Беріякіна та ін]. – Полтава: ВАТ «Видавництво «Полтава», 2007. – 183 с.
5. Народна самодіяльна хорова капела / [упоряд. О. Мука]. – 1982. – 7 с.
6. Немкович О. Литвиненко Михайло Семенович / Олена Немкович // Українська музична енциклопедія : [у 3 т.] / [наук. ред. А. Калениченко, Н. Костюк, О. Немкович]. – К. : Вид-во Ін-ту мистецтвознав., фольклористики та етнології НАН України, 2011. – Т.3. : Л-М. – с. 137-139.
7. Осадчий А. Бийте, дзвони! / А. Осадчий // Наука і суспільство, 1990. – №12. – с. 38-39 : фотогр.
8. Полтавська філармонія – 70 [Текст] / [редкол. В. А.Пилипенко (голова редкол.) та ін.: упоряд.: О. А.Білоусько, В. А.Пилипенко, Т. П. Пустовіт]. – Полтава : АСМІ, 2013. – 164, [3] с. : фотогр.

9. Регент: воспоминания и размышления / беседу с М. Литвиненко провели А. Верстюк и А. Лебедев // Регентское дело. – 2008. – №6. – с. 55-63.
10. Трошинский, Дмитрий Прокофьевич // История Полтавы : сайт Бориса Тристанова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://histpol.pl.ua/ru/?option=com_content&view=article&id=3197 (дата и время обращения: 15.01.2016. 09:20). – Название с экрана.

* * *

УДК 929Ертугрул:778.5.022.82(477.74-21)»1926/1927»

Г. Лізавенко

ТВОРЧА ДІЛЬНІСТЬ «БАТЬКА» ТУРЕЦЬКОГО КІНЕМАТОГРАФУ МУСХІН ЕРТУГРУЛА НА ОДЕСЬКІЙ КІНОСТУДІЇ

У статті досліджується діяльність турецького режисера Мусхін Ертугрула на Одеській кіностудії. Простежено його подальшу діяльність після звільнення з кіностудії й повернення до Туреччини.

Ключові слова: Мусхін Ертуграл, Одеська кінофабрика, режисер, німий кінематограф.

Відомий турецький режисер, який стояв біля витоків турецького кіномистецтва – Ертуграл Мусхін, свої творчі намагання починав у різних країнах і містах, одним з яких була Одеса. Саме тут він працював протягом двох років, переймаючи навиків своїх колег, які також створювали у цей час в Україні «великий німий» кінематограф. Його по праву називають «батьком» турецького кіно. Одним з перших в Туреччині він почав знімати художні фільми. Він зробив теж саме, що для українського кінематографа зробив Довженко – підняв його на новий рівень, дав поштовх до майбутнього, вдихнув в нього життя.

Постать Ертугрула у Туреччині відома, але на жаль в Україні про нього знають недостатньо. Народився Ертуграл у 1892 році в Стамбулі, там отримав середню освіту. Потім, захопившись театральним мистецтвом, він вступив до групи Бурханеттіна Тепсі і почав виступати в театрі, грати в спектаклі «Шерлок Холмс» [1, с. 22-36]. У 1911 році відправився до Парижу для того, щоб отримати театральну освіту. У 1913 році повернувся на батьківщину і заснував Національний театр та організував трупу «Мусхін Ертуграл і його товариші». На сцені цього